

В. Андрущенко
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
директор Інституту вищої освіти
НАПН України

НАУКА, ОСВІТА І КУЛЬТУРА УКРАЇНИ У ПОСТ-БОЛОНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Початок Болонського процесу датується Лісабонською конвенцією про визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти (1997 р.); його кінець – ледь жевріє зміною контурів європейського науково-освітнього і культурного простору, інтеграцією національних освітніх систем за єдиними європейськими нормами. А що буде далі? Відповідь на це запитання треба формувати вже сьогодні. Зрозуміло, вона буде прогностичною, тобто вірогідною. Основа нашого прогнозу полягає в тому, щоб розпізнати умови, які проглядаються нині як тенденції економічного, політичного і соціокультурного розвитку європейського простору в найближчі 10, 15, 25 років і на які наука, освіта і культура мають зреагувати як на подразник, що спонукає їх до розвитку у відповідності з покликанням готувати людину до життя в нових соціальних реаліях.

Перше і головне, очевидно, полягає в тому, що в європейському (як і в світовому) просторі буде далі розгортатись такий процес, як *глобалізація*. Йдеться про зближення світів і підходів, формування нового (унормованого єдиними стандартами) стилю життя, прозорості й толерантності у сприйнятті один одного у власному розмаїтті.

Друга тенденція владно прокладає собі шлях як *інформаційна революція*, не вичерпність якої базується на невичерпності інтелекту та індустрії знань. З колишнього, скоріш за все, ідеологічного гасла «Знання – це сила», знання перетворюється в стратегічний ресурс, сила якого уже сьогодні змушує переглядати усі можливі плани на перспективу в їх (знань) накопиченні, передачі та застосуванні. Є всі підстави для висновку про те, що в європейському просторі будуть посилюватись міграційні процеси, а разом з ними – культурна відкритість національних систем, взаємодія народів. З другого боку, протидія антиглобалістів зіллється з протидією тероризму, отримає національне визнання й перетвориться в процес, у результаті якого сучасна демократична відкритість національних систем до сприйняття міжнародних домовленостей і стандартів поступиться тенденції

національної самоідентифікації, а може й замкнутості.

Незаперечним у цьому зв'язку є зміщення стратегічного ресурсу розвитку цивілізації в бік інтелектуальних потужностей народів і країн, зрощення цих потужностей переважно національними системами науки, освіти і культури, їх використання спільними виробничими комплексами в межах не лише європейського, але й світового простору. Головними серед стратегічних ресурсів все більшою мірою будуть утверджуватись *людські ресурси*, а в їх структурі – *інтелектуальний потенціал особистості, народу, нації*. Розвиток, освоєння і використання цього ресурсу стане визначальним чинником суспільного поступу, підвищення добробуту населення, консолідації нації, зміцнення держави, утвердження її як високорозвиненої, конкурентноспроможної, перспективної для широкоформатного міжнародного співробітництва.

Враховуючи те, що інтелектуальний потенціал зрощується, насамперед, наукою, освітою й культурою, ці сфери утвердяться у якості *пріоритетних напрямів* перспективної державної політики.

Аналізуючи наукові можливості нації, слід відзначити, що у спадок від колишнього СРСР незалежна Україна отримала досить високий науковий потенціал, структурними підрозділами якого були Національна академія наук, сотні галузевих науково-дослідних установ, наукові підрозділи вищих навчальних закладів. На середину 90-х років у науковому комплексі держави діяло понад 1 300 наукових закладів та установ, де працювали 1,5 тис. академіків і членів-кореспондентів НАН, понад 9 тис. докторів наук, понад 78 тис. кандидатів наук. Вважалось, що за науковим потенціалом у той час Україна посідала сьоме місце у світі.

Трансформаційні процеси, що розгорнулись в Україні від часу проголошення незалежності, гострі соціально-економічні проблеми перехідного періоду призвели до стійкої тенденції скорочення наукових виробництв та чисельності працівників науково-дослідних установ, зменшення частки прогресивних технологій, інноваційної активності науковців. Зменшення частки фінансового забезпечення науки з державного бюджету (реальністю є те, що фінансування не здійснюється в установлених межах і фактично залишалось нижчим від критичної межі), призвело до різкого скорочення рівня заробітної плати науковців, призупинення процесу оновлення науково-дослідницького обладнання, обумовило різкий виїзд науковців, особливо талановитої молоді, на роботу за кордон. Втрата пріоритетності науки в державній політиці призвела до значного скорочення інвестицій у науково-технічний і технологічний розвиток держави, занепаду дослідно-виробничої бази академії.

Перебудова національної науки у відповідності з новітніми вимогами практики, особливо з ринковими трансформаціями, проходить суперечливо, болісно і складно. Науково технічне забезпечення економіки України значно відстає від потреб часу, його рівень постійно зменшується. Українська наука втрачає міжнародну конкурентну спроможність, її інтелектуальна продукція практично не знаходить попиту як всередині країни, так і за її межами. Роль науки у зрощенні інтелектуального потенціалу нації щодалі зменшується.

Все це обумовлює необхідність різкої зміни ставлення до науки з боку держави і суспільства. Україна потребує **новітньої науково-технічної політики**, яка б не лише призупинила деструктивні процеси в галузі, сприяла розвитку науки і впровадженню її результатів у виробництво, але й створила основу високих технологій, забезпечила технологічну незалежність України на міжнародній арені.

Першочерговими напрямками цієї політики є: різке збільшення бюджетного фінансування науково-дослідницьких робіт, забезпечення наукових установ новітнім обладнанням, реактивами, устаткуванням; державна підтримка фундаментальних досліджень; створення економічно обґрунтованого ринку наукових послуг, забезпечення доступу до нього з боку виробничого комплексу держави; державна підтримка молодих, перспективних дослідників; посилення уваги до регіональних наукових центрів НАН України, галузевих академій та вищих навчальних закладів; створення можливостей доступу вчених до науково-технічної інформації, особливо іноземної наукової періодики; підвищення видавничої діяльності наукових установ та інститутів; поглиблення довгострокового та стабільного за характером міжнародного наукового співробітництва; інтеграція української науки у світову; інтеграція системи «наука – освіта – виробництво».

Відповідальні завдання постають також у контексті модернізації освітньої галузі. За роки незалежності в Україні **сформована національна система освіти**, яка загалом відповідає потребам практики, реалізації національних інтересів, забезпечує інноваційний економічний розвиток, свідому участь громадян у політичному житті суспільства, сприяє духовно-культурному розвитку народу.

Держава має досить збалансовану мережу навчальних закладів, зокрема, 21,7 тис. загальноосвітніх шкіл, 953 тис. професійно-технічних навчальних закладів, 1 009 вищих закладів освіти, в яких навчалось відповідно 5 936 тис. школярів, 483 тис. учнів та слухачів, 2 437 тис. студентів. Загальні показники охоплення освітою підростаючого покоління в

Україні є вищими, ніж у країнах із середнім доходом, а за деякими позиціями вони співпадають з показниками країн з високим рівнем доходів.

Разом з тим, загальна ситуація у системі освіти залишається складною. В останні роки знизилась кількісна і якісна характеристики рівня дошкільної, загальної середньої освіти. Все ще далекою від сучасних вимог і загальнодержавних стандартів залишається освіта на селі. Надто повільно впроваджуються в освіту інформаційні технології. Все ще бракує підручників і навчальних посібників, засобів навчання. Відчутною, особливо на селі, є проблема забезпечення школи та дошкільних закладів вчителями й вихователями. Левова частка працюючих – люди пенсійного віку; на початок 2003/2004 навчального року у дошкільних закладах залишалось 1 828 вакансій вихователів, 7 125 – учителів загальноосвітніх шкіл. Система не може забезпечити основного права особистості – права рівного доступу до якісної освіти, особливо вищої.

Суттєвої модернізації потребує вища освіта. Незважаючи на ряд позитивних змін та інновацій, здійснених в останнє десятиріччя, вона залишається все ще далекою від європейських стандартів та потреб практики. У ряді навчальних закладів підготовка фахівців ведеться без використання новітніх методів і сучасних педагогічних технологій, особливо, інформаційних; існує розрив між здобутими знаннями та практикою; якість навчання залишається величиною коли б чи не віртуальною; підготовка фахівців нерідко здійснюється без врахування потреб і перспектив розвитку економічного і соціокультурного комплексу країни. У результаті цього, значна частина випускників не може знайти роботу за спеціальністю, вимушена змінювати кваліфікацію чи навіть професію.

Модернізація освіти є завданням, без вирішення якого про відчутне нарощення інтелектуального ресурсу нації, яке б дозволило формувати і впроваджувати високі технології, не може бути й мови.

Основними складниками його вирішення є: приведення системи освіти у відповідність з європейськими нормами і стандартами; прискорення входження України до Болонського процесу (а в перспективі – виходу за його межі, входження у світовий освітній простір); інтенсивне впровадження в систему освіти сучасних інформаційних технологій та мовних стратегій; фундаменталізації освіти на основі поглиблення її зв'язків з наукою та соціальною практикою; підвищення якості освітніх послуг, забезпечення конкурентноздатності освіти у європейському освітньому просторі; створення ринку освітніх послуг та забезпечення рівного доступу до нього; забезпечення безперервності освіти, створення можливостей для реалізації права громадянина на здійснення освіти впродовж життя; інтеграція системи

освіта-наука-практика; створення освітньо-наукових комплексів шляхом інтеграції освітніх закладів і наукових установ навколо Національних університетських комплексів.

Ряд трансформаційних кроків Україна має здійснити і в галузі культури. З часу проголошення незалежності України, завдяки звільненню від ідеологічної залежності і розширенню доступу до широких пластів національної духовної спадщини, культура в Україні набула коли б чи не найбільш потужного імпульсу. Внаслідок стрімкого відродження національних і загальнолюдських цінностей і набутоків, історичної пам'яті, національних традицій та української мови, демократизація культурної політики, українська культура утвердилась як скарбниця інтелектуального і емоційно-художнього досвіду, джерело творчості і чинник соціальної активності особистості.

Разом з тим, перехід від тотально одержавленої до вільної ринкової економіки спричинив різке зменшення видатків на культуру з державного бюджету. Внаслідок цього відбулося різке скорочення мережі установ культури, передусім клубів, бібліотек, музеїв, розташованих у сільській місцевості, а також «відтік» з культурної сфери талановитої молоді. Не отримавши достатнього матеріально-фінансового забезпечення, проголошені ідеї та гасла національного культурного відродження виявились недієздатними. Сферу культури накрила хвиля зарубіжної продукції сумнівної якості. В останні роки фактично відбулась підміна цінностей. Шляхом «насадження» низьких стереотипів мислення, поведінки, життя, сприйняття світу, на місце традиційно високої моральності, притаманної українському народові, поступово переміщувались пропаганда насильства, розбещеності та антигуманності. Роль культури як реального джерела інтелектуально-емоційного потенціалу нації ставала величиною все менш помітною.

Сьогодні Україна потребує новітньої реалістичної культурної політики. Її концепція повинна базуватись на відродженні власної культурно-історичної традиції, досвіді культуротворення провідних країн світу, а головне – на реальному політико-економічному становищі держави і суспільства, їх можливостей щодо підтримки культури. Означена установка має бути здійснена в три етапи:

- на першому з них основним є завдання **призупинення руйнівних процесів** у сфері культури, у царині духовності нації;
- другий етап має забезпечити **нарощення культурного потенціалу нації**, піднесення ролі культури у державотворчих процесах та вихованні особистості;

- третій етап має стати етапом *створення у суспільстві єдиного культурного поля* (простору) як одного з найбільш потужних консолідуючих факторів у справі розбудови української державності.

Першочерговими у цьому зв'язку є наступні заходи:

- ✓ забезпечення рівного доступу до культурних надбань кожного громадянина;
- ✓ держане гарантування свободи творчості, створення умов для розвитку творчості талановитої молоді;
- ✓ підтримка високопрофесійної мистецької творчості, якісного рівня національної культури, незалежної від комерційної чи політичної кон'юнктури;
- ✓ інтенсифікація відродження і оптимізація збереження національної культурної спадщини;
- ✓ розвиток традиційних культур народів та етносів, що проживають в Україні;
- ✓ державна підтримка регіональних центрів та осередків культури, культурно-мистецьких організацій та об'єднань, окремих митців;
- ✓ створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів підтримки культури і мистецтва.

Наука, освіта і культура є величинами, органічно взаємопов'язаними. Ми не випадково розглядаємо їх розвиток у «пост-Болонському просторі». Болонський процес охоплює собою всю духовну сферу. Його сконцентрованість на освіті підкреслює лише те, що остання виступає їх своєрідною віссю, стрижнем, остовом, навколо якого розгортаються основні лінії сучасних і майбутніх перетворень.

Входження в Болонський процес – не самоціль. Це – засіб зближення духовних світів європейського простору, у якому Україна вже давно відіграє вагомий роль і посідає помітне місце. Пост-болонський процес ці місце і роль піднімуть. Наука, освіта і культура України поступово вийде на провідні позиції європейського, а згодом і світового духовного простору. Вона має потужні внутрішні резерви. Завдання полягає в тому, щоб якнайшвидше вивільнити їх від обіймів сучасної економічної скрути, політичних суперечностей, моральної розшарованості та культурної розгубленості.